

"Božji dar" protestantizmu: tiskarstvo u službi širenja reformacije i učenja Martina Luthera

Vidaković, Cvijetin

Undergraduate thesis / Završni rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:240223>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-23**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Preddiplomski studij informatologije

Cvijetin Vidaković

**„Božji dar“ protestantizmu: tiskarstvo u službi širenja
reformacije i učenja Martina Luthera**

Završni rad

Mentor: doc. dr. sc. Boris Bosančić
Sumentor: dr. sc. Milijana Mičunović

Osijek, 2017

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za informacijske znanosti

Preddiplomski studij informatologije

Cvijetin Vidaković

**"Božji dar" protestantizmu: tiskarstvo u službi širenja
reformacije i učenja Martina Luthera**

Završni rad

Društvene znanosti, Informacijske i komunikacijske znanosti, Knjižničarstvo

Mentor: doc. dr. sc. Boris Bosančić
Sumentor: dr. sc. Milijana Mičunović

Osijek, 2017

Sažetak

Svrha je ovog rada pružiti uvid u razdoblje reformacije s posebnim osvrtom na uporabu tiska za potrebe širenja ideja reformacije i učenja Martina Luthera. Rad je podijeljen u dvije tematske cjeline. U prvom dijelu rada govori se o razvoju tiskarske djelatnosti s naglaskom na sam izum tiskarskog stroja te o njegovoj uporabi u različite svrhe. Nadalje, prvi dio rada sadrži opis događaja koji su doveli do toga da se tisak, koji je u svojim počecima smatran “svetom umjetnošću”, počne smatrati “crnom umjetnošću” te na koje su sve načine reformatori, uključujući Martina Luthera, koristili tisak u borbi protiv Crkve i obrnuto. Drugi dio rada opisuje pojavu i širenje reformacije na hrvatskom tlu. U Hrvatsku je reformacija stigla kasnije, u odnosu na druge europske zemlje, iz razloga što su hrvatske zemlje bile podijeljene između Osmanskog carstva, Mletačke republike i Habsburgovaca. Posebna pažnja posvećena je dvjema tiskarama. Tiskara u Urachu, koja je radila pri Biblijskom zavodu, zapošljavala je tiskare i prevoditelje s područja Hrvatske koji su djela reformatora prevodili i tiskali na latinici, ćirilici i glagoljici te su navedena djela distribuirali širom jugoistočne Europe. Također, tiskara u Nedelišću zauzima posebno mjesto u radu iz razloga što je najveća protestantska tiskara u Hrvatskoj koju se osnovao Nikola IV. Zrinski. Na kraju rada dan je zaključak o utjecaju reformacije na tisak, ali i posljedicama reformatorskoga pokreta na tiskarstvo.

Ključne riječi: protestantizam, reformacija, Martin Luther, tiskarstvo, Hrvatska.

SADRŽAJ

1. Uvod.....	1
2. Tiskarstvo i vjerska propaganda u vrijeme Martina Luthera.....	2
2.1. Pojava tiskarstva kao „svetog umijeća“	2
2.2. Tiskarstvo kao „Božji dar“ Martinu Lutheru.....	5
3. Tiskarstvo i reformacija na području Hrvatske	9
3.1. Prva faza.....	9
3.2. Druga faza	10
3.2.1. Tiskara u Urachu	11
3.2.2. Tiskara u Nedelišću.....	13
3.3. Treća faza.....	14
4. Zaključak.....	16
Literatura.....	18

1. UVOD

Reformacija dolazi od latinske riječi *reformatio* što u prijevodu na hrvatski jezik znači preobrazba odnosno poboljšanje. U kontekstu ovoga rada reformacija se odnosi na pokret za obnovu i usavršavanje stanja u vjerskim institucijama. Niz reformacijskih koncila održanih u 15. stoljeću imali su zadaću provesti reforme unutar Crkve. Reformacija koja je proistekla iz učenja Martina Luthera polazišna je točka ovoga rada. Raskol zapadne Crkve posljedica je Lutherove reformacije koja dovodi do pojave novih smjerova unutar kršćanstva, od kojih je najpoznatiji protestantizam.¹ Uspjeh Luthera i njegovih ideja kao i samo širenje reformacije širom europskih zemalja, u velikoj je mjeri zasluga tiska. Gutenbergovim izumom tiskarskog stroja počinje nova era čovječanstva. Iako je tiskanje u počecima smatrano “svetom umjetnošću”, za vrijeme kratkog razdoblja, od svega pedesetak godina od samog izuma, uz tisak se počinju vezati epiteti poput “crne umjetnosti” i sl.² Zbog iznimne lakoće i cijene tiskanja, tiskarstvo kao djelatnost ubrzo postaje profitabilno te se počinje koristiti, pored obrazovnih, i u propagandne svrhe. S obzirom da je Crkva u 15. i 16. stoljeća i dalje posjedovala visoku razinu moći, tiskarstvo je ubrzo postavljeno pod kontrolu Crkve kako bi se izbjeglo moguće tiskanje publikacija koje, svojom tematikom, vrijeđaju i dovode u pitanje ugled Crkve. Iz tog razloga Crkva je uvela mjere prevencije takvih događanja poput popisa zabranjenih knjiga i autora, preventivne cenzure i sl. Iako su obje strane, reformatori i Crkva, u velikoj mjeri proizvodili tiskane publikacije, u istoj toj mjeri su i uništavali publikacije protivničke strane.³ Da bi se osiguralo tiskanje publikacija u što većem broju, sukobljene su strane otvarale brojne tiskare širom Europe. Za potrebe ovog rada izdvojene su tiskara u Urachu, koja je bila poznata po tome što je tiskala djela na latinici, ćirilici i glagoljici te tiskara u Nedelišću koju je osnovao Nikola IV. Zrinski. Objе navedene tiskare svoja su djela distribuirale na područje jugoistočne Europe.⁴

¹ Usp. Reformacija / Hrvatska enciklopedija: online izdanje. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža; URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=52218> (01.09.2017.)

² Usp. Jambrek, Stanko. Reformacija u hrvatskim zemljama u europskom kontekstu. Zagreb: Srednja Europa: Biblijski institut, 2013. Str. 25.

³ Usp. Stipčević, A. Povijest knjige. Zagreb: Matica hrvatska, 2006. Str. 380.-381.

⁴ Usp. Gene S. Whiting. Zrinski, Međimurje i reformacija: prilozi poznavanju povezanosti Zrinskih, Međimurja i reformacije u drugoj polovici 16. stoljeća. Zagreb: Bogoslovni institut, 2008. Str. 55-57.

2. TISKARSTVO I VJERSKA PROPAGANDA U VRIJEME MARTINA LUTHERA

Budući da ovaj rad obuhvaća doba ranog novog vijeka, koji je s jedne strane označen pojavom reformacije u kršćanstvu, a s druge pojavom tiska, potrebno je navedene događaje smjestiti u povijesni kontekst. Krajem petnaestog i početkom šesnaestog stoljeća došlo je do promjene u gospodarskoj i političkoj strukturi Europe. Gradska naselja se ubrzano razvijaju, trgovina se širi, a građanstvo jača iz dana u dan te dolazi do širenja pozitivnog duha među narodom, za razliku od pesimizma koji je vladao u srednjem vijeku. Također, ponovnim otvaranjem i nastajanjem novih sveučilišta, broj obrazovanih i pismenih stanovnika eksponencijalno raste. U većim europskim zemljama poput Španjolske, Engleske i Francuske moć Crkve slabi u odnosu na vlast središnje vlade. U okruženju u kojemu Crkva gubi svoju moć, a građanstvo jača, otvara se mjesto prodoru ideja protiv Crkvene vlasti te dolazi do pojave reformacije. Kao glavno oružje u borbi protiv Crkvene vlasti, reformatori prepoznaju moć tiska te ga koriste u značajnoj mjeri. U daljnjem tijeku rada opisać će se pojava tiska kao svetog umijeća te njegova uporaba u svrhu širenja reformacije i učenja Martina Lutera.⁵

2.1. POJAVA TISKARSTVA KAO „SVETOG UMIJEĆA“

Nakon otkrića pisma, oko 3500. godine, te sve do sredine 15. stoljeća, prepisivanje i umnažanje pisane riječi bila je izuzetno naporna i zahtjevna djelatnost. Prvo pismo javlja se u dolinama rijeka Eufrat i Tigris u drevnoj Mezopotamiji gdje su ondašnji narodi pisali na glinenim pločicama. Pismo nisu izumili učenjaci, nego obični seoski ljudi kojima je bio potreban način bilježenja dugova. Kako se pismo širilo i njegova uporaba ulazila u sve pore društvenog života, javila se i potreba za novim, lakšim načinima pisanja i novim podlogama za pisanje. U razdoblju od gotovo 5000 godina čovječanstvo je usavršavalo načine pisanja i umnažanja pisane riječi, ali u tih 5000 godina jedna stvar je ostala ista. Pisana riječ se morala ručno prepisivati. Ručno prepisivanje i umnažanje je izuzetno zahtjevna djelatnost u kojoj nije smjelo dolaziti do pogrešaka, inače bi kvaliteta knjige ili neke druge publikacije dolazila u pitanje, kao i ugled osobe koja je knjigu prepisivala.⁶

⁵Usp. Jambreč, Stanko. Reformacija u hrvatskim zemljama u europskom kontekstu. Str. 25.-26.

⁶Usp. Stipčević, A. Nav. dj. Str. 8.-20.

Tek sredinom 15. stoljeća, odnosno oko 1450. godine ručno prepisivanje polako postaje povijest. Porastom broja pismenih ljudi, pojavom sveučilišta te porastom općeg zanimanja za knjigu nastao je problem zadovoljavanja potražnje za knjigom. Tada se pojavljuju dva velika problema. Prvi je problema bio pronalazak materijala, dovoljno jeftinog za proizvodnju, a drugi je problem bio ubrzanje postupka umnažanja knjiga. Tijekom povijesti pojavljuju se različiti materijali za pisanje, od glinenih pločica iz Mezopotamije, preko papirusa iz Egipta, pergamene te u konačnici do papira koji se pokazao kao najbolje rješenje. Papir je dugu bitku vodio s pergamenom jer ga je bilo lakše oštetiti i uništiti, ali bio je puno jeftiniji i pogodniji za masovnu proizvodnju zbog lakoće stvaranja. Drugi problem, odnosno ubrzanje procesa proizvodnje knjige riješio je Nijemac Johannes Gutenberg iz Mainza svojim izumom tiskarskog stroja.⁷

Johannes Gensfleisch, koji je prezime uzeo po nazivu rodne kuće „Hof zum Gutenberg“ rodio se oko 1397. godine u Mainzu. U to se vrijeme u Mainzu posebice razvijaju zlatarstvo i izrada metalnih pečatnjaka i novca. Vjeruje se da je mladi Gutenberg izučio zanat upravo u radionicama u kojima se talio metal. Sam izum i početak Gutenbergova rada nije tekao olako. Često je puta Gutenberg bio prisiljen posuđivati novac kako bi uspješno završio izradu tiskarskog stroja, što ga je nekoliko puta dovodilo do sudskih sporova. Onaj najpoznatiji bio je s Johannesom Fustom, glavnim financijerom Gutenberga. S posuđenim je novcem od Fusta Gutenberg kupovao materijal potreban za izradu svog prvog projekta, tiskanje Biblije u 42 retka. Projekt je trajao gotovo četiri godine te je u tom razdoblju otisnuto 1280 stranica Biblije. Kako je dobit od tiskarstva rasla, tako je rasla i Fustova misao da otjera Gutenberga. Fust je tužio Gutenberga te je i dobio parnicu. Ogromnu svotu od 2020 zlatnih guldena Gutenberg je morao vratiti Fustu te je izgubio i vlasništvo nad tiskarom, kao i cijelu nakladu Biblije. Kasnije, Gutenberg nastavlja s razvojem tiskarskog stroja tiskajući Bibliju u 32 retka i brojne druge publikacije te naposljetku umire 1468. godine, navodno u Mainzu. Neosporiva je činjenica da je izum tiskarskog stroja jedno od najvećih izuma čovječanstva. Od tada, proizvodnja knjige, ali i ostalih publikacija postaje iznimno jeftina i jednostavna djelatnost.⁸

Nekoliko godina od izuma tiskarskog stroja, tiskarska djelatnost postaje uvelike profitabilna i ugledna djelatnost. Tiskari poput Alda Manuzia, Andree Torresanija, obitelji

⁷Usp. Martin, H. J. The history and power of writing. Chicago, London: University of Chicago Press, 1994. Str. 42-53.

⁸Usp. Stipčević, A. Nav. dj. Str.264.-271.

Giunti i ostalih, bogatstvo su stekli baveći se tiskarstvom. U samim počecima, tiskarstvo nije bila djelatnost kojom se svatko mogao baviti. Za otvaranje tiskare i samo tiskanje publikacija bilo je potrebno dobiti privilegij od strane crkvenih vladara. Sam privilegij stvarao je određenu razinu sigurnosti te su djela tiskana od strane privilegiranih tiskara prodavana u većim količinama. Budući da je Biblija često prevedena na narodne jezike, potražnja se eksponencijalno povećavala. Tiskari su prepoznali financijski potencijal tiskanja Biblije i sličnih publikacija te tako dolazi i do širenja tiskarstva jer je ono postalo izvor velike zarade. Osim vjerskih djela, tiskaju se i drugi žanrovi. Biblija je svakako tiskana u najviše izdanja, ali osim nje vrijedni spomena su i Plinijevo djelo “Historia Naturalis”, Boccaciov “Decameron” te “Pohvala ludosti” Erazma Rotterdamskog⁹

Nedugo se nakon izuma tiskarskog stroja prepoznaje utjecaj pisane riječi na stanovništvo. Knjige i ostale publikacije počinju se koristiti, pored obrazovnih, i u mnoge druge svrhe, poput širenja vlastitih ideja, vjerskih uvjerenja i sl. Budući da je u vrijeme izuma tiskarskog stroja moć Crkve bila na svom vrhuncu, vjerski poglavari počinju preuzimati kontrolu nad tiskanim publikacijama i tiskanim sadržajem. Znameniti filozof Nicolaus Cusanus prvi naziva tiskarstvo sveto umijeće (*sancta ars*). Davanjem privilegija tiskarima, Crkva je odabirala sadržaj koji će biti tiskan. Cilj je tiskanog sadržaja bio širenje kršćanstva i sprečavanje mogućnosti pojave onih koji se opiru crkvenoj vlasti. Naravno, postojali su oni koji, unatoč zabranama Crkve, pisali, tiskaju i šire nepoćudna djela.¹⁰ Godine 1479. papa Siksto IV. šalje pismo na sveučilište u Koeln kojim daje ovlast sveučilištu da poduzme potrebne mjere protiv kupaca, čitatelja i tiskara nepoćudnih knjiga. Samo je sveučilište tražilo od pape takve ovlasti jer se u gradu počelo pojavljivati mnoštvo knjiga heretičkog sadržaja. Također, u Koelnu, godinu dana prije papinog pisma, sudski je zabranjena knjiga “Dialogus super libertate ecclesiae” te se taj događaj smatra kao prvi oblik intervencije vlasti protiv nepodobnih knjiga. Godine 1485. u mjestu gdje se rodila “crna umjetnost” odnosno Meinzu, nadbiskup Berthold von Henneberg donosi edikt o uvođenju cenzure. Kao razloge uvođenja cenzure nadbiskup navodi zloupotrebljavanje tiskarske umjetnosti u svrhu zarade, koristoljublja te širenja ideja koje nisu u skladu s vlastima. Ediktom se posebice pridaje pažnja prijevodu crkvenih i drugih tekstova s latinskog na grčki i narodni jezik. Kako bi se spriječilo tiskanje publikacija s navedenim obilježjima, svaki je rukopis ili prijevod prije tiskanja morao proći cenzorsku komisiju. Cenzorska je komisija u Meinzu bila sastavljena od pet osoba koje su, nakon pažljivog

⁹Usp. Stipčević, A. Nav. dj. Str. 283.-285.

¹⁰Usp. Fudge, John D. Commerce and Print in the Early Reformation. Leiden, Boston: Brill, 2007. Str. 69.-72.

pregleda rukopisa, odlučivale hoće li se neka publikacija tiskati ili neće. Osnivanje cenzorske komisije u Meinzu prvi je slučaj preventivne cenzure, prakse koja se pokazala iznimno korisnom te ju kasnije koriste i crkvene i državne vlasti. Prije reformacije Martina Luthera, od strane Crkve, izdane su tri bule, od kojih je najvažnija ona pape Leona X. pod naslovom "Bulla super impressione librorum". U uvodnom se dijelu bule slavi otkriće tiska kao Božjeg dara te se navodi korist tiska za potrebe širenja vjere. Drugi dio bule navodi zlouporabu tiska čime se ugrožava čast i vjera stanovništva. Publikacije koje su tiskane bez odobrenja biskupa ili inkvizitora bile su spaljene, a osobe koje su ih tiskale ili pisale bile bi ekskomunicirane. Mjere koja crkva poduzima za vrijeme i nakon Lutherove reformacije bit će uvelike oštrije.¹¹

2.2. TISKARSTVO KAO „BOŽJI DAR“ MARTINU LUTHERU

Nedugo nakon izuma tiskarskog stroja, tisak se počinje koristiti u brojne svrhe. Jedna od njih bila je u svrhe propagande političkih, vjerskih i vlastitih ideja. Jedna od najpoznatijih publikacija koja se koristila u propagandne svrhe bila je pamflet.¹² Pamflet je spis kojim se ismjehuje neka pojava, pretežito u političkom i društvenom životu.¹³ Pamfleti, zbog iznimne ekonomičnosti prilikom proizvodnje, ubrzo postaju bitno sredstvo komunikacije, pogotovo među građanstvom. Takve su tiskovine bile često ilustrirane kako bi bile što razumljivije srednjem sloju, jer značajan broj građana nije bio dovoljno pismen da čita tekst na latinskom jeziku, ali je bio dovoljno pismen da razumije narodni jezik, kojim se i pisalo po pamfletima. Jedna je tako mala tiskovina, poprilično primitivnog karaktera dovela do jednog od najvećih sukoba u povijesti kršćanske vjere. Iako su mnogi prepoznali moć pisane riječi, nitko ju ranije nije upotrijebio na tako vješt način kao Martin Luther.¹⁴

Martin Luther rođen je 10. studenog 1483. godine u mjestu Eisleben. Studirao je na Sveučilištu Erfurt te je 1505. godine postao augustinski redovnik. Godine 1507. počinje predavati na Sveučilištu Wittenberg i 1512. godine postaje doktor znanosti iz područja teologije. Posjeta Rimu 1510. godine presudno je utjecala na Luthera. Luther je tada bio u posjetu Rimu kao član i predstavnik augustinskih samostana. Luther je bio zaprepašten nepotizmom, trgovinom crkvenim položajima, gomilanjem materijalnih bogatstava od strane

¹¹Usp. Isto. Str. 286.-292.

¹²Usp. Stipčević, A. Nav. dj. Str. 385-386.

¹³ Pamflet / Hrvatska enciklopedija: online izdanje. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža; URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=46356> (03.07.2017.)

¹⁴Usp. Edwards, Mark U. Printing, propaganda, and Martin Luther. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1994. Str. 15.

Crkve te korupcijom koju je zatekao u samom centru kršćanske vjere te ga je najviše razljutila praksa prodavanja oprosta. Navedena se praksa primjenjivala na način da vjernik plati određenu svotu novca kako bi mu se oprostili grijesi koje je počinio, na taj način osiguravajući čistoću duše i odlazak u raj nakon smrti.¹⁵ Svoje nezadovoljstvo prema katoličkoj crkvi Luther izražava u svojoj publikaciji "Devedeset pet teza". Navedenu je publikaciju Luther 31. listopada 1517. izložio na vratima crkve u Wittenbergu. Teze su pisane latinskim jezikom te im je cilj bio potaknuti akademsku raspravu oko prakse prodavanja oprosta. Luther ih je namjerno objavio nekoliko sati prije no što je namjesnik Saksonije prodavao oprost onima koju su dolazili vidjeti njegovu poznatu kolekciju svetih artefakata. Vrijeme objave bilo je pomno isplanirao kako bi Lutherove ideje dobile što veći odjek među populacijom. Glavne ideje koje se navode u publikaciji "Devedeset pet teza" tiču se prakse prodavanja oprosta i sličnih djelatnosti crkvenih službenika koje su bile potencijalni izvori korupcije. Također, jedna od bitnih tema razrađenih u Lutherovoj publikaciji bila je i ta da samo vjera može dovesti dušu u raj.¹⁶ Vijest o širenju Lutherovih ideja ubrzo dolazi do Rima, gdje papa Leo X naređuje kardinalu Cajetanu da se hitno uputi u Njemačku i što prije zaustavi Luthera i njegove ideje i zagovornike. Godine 1518. kardinal Cajetan upućuje brojne prijetnje Lutheru kako bi uspješno dogovorio sastanak s njim. Međutim, Luther ostaje pri svojim stajalištima i odbija prisustvovati sastanku. Budući da se prijetnje nisu pokazale kao učinkovito sredstvo u borbi protiv Luthera, papa Leo X poziva Luthera na otvorenu debatu u Leipzigu 1519. godine. Kako bi osigurao pobjedu u debati, od strane pape angažiran je jedan od najkompetentnijih govornika tog doba u Njemačkoj, Johann Eck. Eck je dao znatno više razumljivih argumenata zastupajući stavove Crkve, ali Lutherov je stav i moć uvjeravanja dojmila značajan broj prisutnih. Navedena je debata donijela Lutheru reputaciju inspirativnog revolucionara te dodatno razljutila Rim i papu koji odlučuje da ekskomunicira Luthera, odnosno šalje mu pismo u kojem obavještava da je Luther izbačen iz Crkve. Nakon prijetnji kardinala Cajetana, debate s Johannom Eckom te ekskomunikacijom od strane pape Lea X, Luther konačno uspijeva naći utjecajnog zaštitnika, Fredericka od Wartburga, pod čijim pokroviteljstvom počinje prevoditi Bibliju na njemački jezik.¹⁷

Već do 1520. godine Lutherove su se ideje naglo proširile Njemačkom. Budući da je debata s Eckom u konačnici imala uspjeha, Luther si nije mogao priuštiti još jedan poraz u

¹⁵Usp. History: Marin Luther (1483-1546). URL: http://www.bbc.co.uk/history/historic_figures/luther_martin.shtml (06.07.2017.)

¹⁶Usp. Russel, Tarr; Randell, Keith. Luther and the German Reformation 1517-55. London: Hodder education, 2011. Str. 24-25.

¹⁷Usp. Isto. Str. 26.-38.

javnim debatama te za širenje svojih ideja počinje koristiti pisanu riječ odnosno tisak. Lutheru je bio potreban medij komunikacije koji je relativno jeftin, koji će se moći brzo proizvoditi i distribuirati širom zemlje. Za navede potrebe odabran je pamflet. Pamfleti su tiskani u quarto formatu. Pamfleti su bili jeftini, jednostavni za distribuciju te namijenjeni najširem krugu stanovništva. Bili su idealni za širenje protucrkvenih ideja.¹⁸ Te, 1520. godine Luther objavljuje i pušta u tisak tri pamfleta. Prvi je bio usmjeren protiv Crkve i njezine moći te oprost grijeha podmićivanjem vjerskih poglavara. U drugom pamfletu negira se moć pape što dodatno utječe na papin angažman u borbi protiv Luthera. Treći pamflet definira zabrinutost za slobodu kršćana.¹⁹ Budući da su pamfleti pokazali pravi potencijal kao oružje za širenje ideja reformacije, Luther sve češće i u sve većem broju tiska pamflete te tako počinje pravi “rat” pamfletima s Crkvom.²⁰ Prilikom izrade pamfleta zadavali su se niski udarci protivničkim stranama. Redovito su se na pamfletima mogle pronaći karikature pape s jedne strane te karikature luterana s druge. Godine 1528. na vratima crkve u francuskom gradu Meauxu pojavila se dezinformacija da je Klement VII. dozvolio čitanje Lutherovih publikacija.²¹ Glavna misao koja se ponavljala kroz većinu pamfleta bila je ta da se Crkva odmaknula od izvornog učenja Biblije. Upravo iz tog razloga Luther prevodi Bibliju na njemački jezik. Kako bi Biblija bila razumljiva širem puku, prilikom prijevoda korišten je svakodnevni, tj. narodni jezik. Za vrijeme Lutherova života izdano je nekoliko stotina tisuća primjeraka Biblije na narodnom jeziku. Do sada spomenute publikacije poput pamfleta, Biblije, katekizama i sl. zahtijevale su od čitatelja da znaju čitati, što u vrijeme 15. i 16. stoljeća nije bila raširena pojava. Kako bi se i među članovima društva koji nisu znali čitati proširile ideje reformacije bilo ih je potrebno vizualizirati. Za te potrebe Luther se koristio drvorezima na kojima su bili motivi goluba s grančicom, koji simboliziraju slobodu, motivi prenakićenosti katoličkih crkvi i sl. U vrijeme kada je reformacija bila na svom vrhuncu otisnuto je oko 6,6 milijuna primjeraka propagandnih pamfleta.²²

Kako bi sačuvala svoj ugled i spriječila širenje ideja Martina Luthera, Crkva na reformaciju odgovara protureformacijom. Ranije spomenuti nadbiskup Berthold von Henneberg iz Meinza 1485. godine svojim ediktom prvi uvodi mjeru protiv širenja reformacije. Zaključuje kako je najučinkovitije sredstvo protiv opasne knjige upravo sprječavanje njezina

¹⁸ Usp. Edwards, Mark U. Nav. dj. Str. 19.-32.

¹⁹ Usp. Isto. Str. 69.-72.

²⁰ Usp. Cole, R. G. The reformation in print: German pamphlets and propaganda. // Archive for Reformation History 66, 5(1975). Str. 93.

²¹ Usp. Stipčević, A. Nav. dj. Str. 348.-351.

²² Usp. Russel, Tarr; Randell, Keith. Nav. dj. Str. 73.-77.

nastanka. Istomišljenici nadbiskupa Bertholda von Henneberga, papa Aleksandar VI. te papa Leon X. donose bule kojima zabranjuju tiskanje publikacija koje prethodno nisu odobrene od strane Crkve. Ipak, pored svih mjera zabrane tiskanja i raspačavanja nepoćudnih knjiga, postojali su tiskari koji su nepoćudne knjige tiskali te knjižari koji su iste te knjige prodavali. Druga mjera protiv nepoćudnih knjiga bili su popisi zabranjenih knjiga. Godine 1526. engleski kralj Henrik VIII. prvi izdaje službeni popis zabranjenih knjiga. Ukupno je objavljeno 18 takvih popisa, a većina publikacija na popisu bile su intelektualna tvorevina Martina Luthera. Luther je odgovorio na popis Henrika VIII. pamfletom naziva "Contra Henricum regem Angliae", što bi u prijevodu značilo "Protiv Henrika, kralja Engleske". Najveći i najpoznatiji je popis zabranjenih knjiga 1557. godine objavio papa Pavao IV. naziva "Index librorum prohibitorum". Na popisu mjesto su našla nepoćudna djela, nepoželjni tiskari, izdavači, knjižari i pisci. Također, djela poznatih pisaca poput Decartesa, Swifta, Voltairea, Rousseaua, Kanta i mnogih drugih, našla su se na popisu zabranjenih djela. Nadalje, još jedna od metoda borbe protiv širenja ideja reformacije bila je spaljivanje nepoćudnih djela. Širenje prakse spaljivanja knjiga poprimilo je kolosalne razmjere. Knjige su spaljivane s obje strane. Crkva, s jedne strane spaljivala je djela protestantske, lascivne, protudržavne i bezbožne tematike. S druge strane, reformatori su spaljivali cijele knjižnice, pogotovo samostanske. Pored spomenutih praksi preventivne cenzure, popisivanja nepoćudnih knjiga te njihovog spaljivanja, širenje reformacije i publikacija njezinih zagovornika sprječavalo se zabranama unošenja nepoćudnih knjiga u zemlju, izostavljanjem djela iz bibliografija te izmišljanjem mjesta tiskanja i imena izdavača.²³ Sukob između reformatora i Crkve za sobom je ostavio nepovratne posljedice za svijet knjige. Značajan broj publikacija nije sačuvan, brojnim piscima izbrisan je svaki trag, uništene su brojne knjižnice i tiskare o kojima se, danas, vrlo malo ili ništa ne zna.

²³Usp. Stipčević, A. Nav. dj. Str. 380.-388.

3. TISKARSTVO I REFORMACIJA NA PODRUČJU HRVATSKE

Reformatorske ideje prodiru na područje Republike Hrvatske u 16. stoljeću. U to su vrijeme Hrvatsku zahvatile brojne društvene, gospodarske i političke promjene koje su većim dijelom sprječavale val širenja reformatorskih zbivanja i učenja. Početkom 16. stoljeća hrvatski je teritorij bio podijeljen između nekoliko tadašnjih sila. Istočni dijelovi Jadrana, primorje te otočje od Rijeke do Dubrovnika pripadali su Mletačkoj republici. S druge strane, kopneni je teritorij bio zauzet od strane Osmanskog carstva te je Hrvatsko kraljevstvo obuhvaćalo nepunih 12.500km². Ostatak je Hrvatskog kraljevstva krajem 16. stoljeća pripao Habsburgovcima.²⁴

Paradigma duhovnog života hrvatskih vjernika početkom 16. stoljeća sastojala se od sudjelovanja na misama koje su pretežno izvođene na latinskom, ponegdje i na narodnom jeziku. Sakramenti su bili od krucijalnog značaja za život vjernika. Nedugo zatim, među ponekim vjericima zamijećena je bila tendencija slušanja i čitanja Svetog pisma te zahtijevanje održavanja misa na narodnom, domaćem jeziku. Navedena je tendencija naišla na negativne komentare od strane biskupa i svjetovnih vladara jer su naslućivali slabljenje vlastitog političkog i duhovnog utjecaja i moći. Također, činjenica da su vjernici morali izdvajati desetinu crkvi, milom ili silom, dodatno je utjecala na staranje negativnih osjećaja usmjerenih prema crkvenoj vlasti, kao i činjenica da svećenici nisu imali dostatno obrazovanje i duhovno osposobljavanje kako bi uspješno podmirili duhovne potrebe vjernika. Okruženje u kojem teritorij Hrvatske biva podijeljen između europskih sila te širenje negativnih stavova usmjerenih ka Crkvi doživljava svoj uspon, protestantizam u svojim počecima na području Republike Hrvatske nailazi na plodno tlo.²⁵ Razvoj i ekspanzija reformacije na teritoriju Republike Hrvatske podijeljena je u tri faze. Prva je faza obuhvaćala razdoblje od 1520. do 1554. godine te glavna problematika bila je duhovna obnova Katoličke crkve. Druga je faza obuhvaćala razdoblje od 1555. do 1600. godine. U drugoj fazi razvijaju se evangelični misijski pokreti koji imaju cilj proširiti vjeru sve do Carigrada. Treća je faza karakteristična po političkom jačanju protureformacije te nestajanjem protestantskih crkvenih općina.²⁶

3.1. PRVA FAZA

²⁴ Usp. Jambreč, Stanko. Reformacija u hrvatskim zemljama u europskom kontekstu. Zagreb: Srednja Europa: Biblijski institut, 2013. Str. 59-61.

²⁵ Usp. Isto. Str. 62-63.

²⁶ Usp. Isto. Str. 69.

Njemačka i Švicarska tijekom 1520-ih bilježe jačanje propovijedanja evanđelja i tumačenja Svetog pisma te se tijekom 1530-ih i 1540-ih pojedine župe reorganiziraju u evangelične i reformirane crkve. Vrhunac ekspanzije navedene crkve doživljavaju tijekom 1550-ih, a tome doprinose protureformatorska zasjedanja Tridentskog sabora, Augsburškog interima i Augsburškog vjerskog mira. Reformatorske ideje iz njemačkih i švicarskih protestantskih središta širene su na jugoistok Europe obrazovnim, kulturnim i trgovačkim vezama, a od krucijalnog značaja bile su tiskane knjige. Knjige reformatora, najviše Lutherove, s velikim su uspjehom raspačavane na cijelom europskom području.²⁷ Reformatorske su knjige na područje Hrvatske dolazile iz Venecije preko Trsta te iz Njemačke preko Kranjske i Štajerske. Tiskarska je veza s Venecijom pridonijela razvoju protestantskih ideja i učenja Martina Luthera. Značajan broj svećenika, posebice glagoljaša, pokazivali su sklonost protestantizmu i reformaciji iz razloga što su se ideje i učenja širila narodnim jezikom i glagoljicom. Za početke razvoja protestantizma u Istri potrebno je spomenuti koparskog biskupa Petra Pavla Vergirija, tršćanskog biskupa Franju Jozefića Ricana te pulskog biskupa Ivana Vergirija. Navedeni biskupi su širili protestantska učenja u Istri.²⁸ Pored Istre, u Hrvatskoj se, u prvoj fazi širenja protestantizma, spominju još i Lepoglava i Zagreb. Ne postoje izravni podaci o širenju reformacije i učenja Martina Luthera, nego se o tome saznaje iz pisama zagrebačkog biskupa Šimuna Erdodyja. U pismu, kojeg je zagrebački biskup poslao papi Klementu VII., navodi se da je velikaš Bebek vjenčan uz Lutherov nauk, a ne po običaju Katoličke crkve.²⁹ Jedna od neizostavnih ličnosti prve faze širenja protestantizma na područjima Hrvatske je Primož Trubar. Godine 1530. postaje svećenik te radi u župi sv. Martina u Laško gdje proučava Lutherova djela i djela drugih reformatora iz Švicarske i Njemačke. Trubar uskoro postaje pobornik reformacije te mu zbog toga biskup Urban Textor oduzima sve crkvene titule i protjeruje ga iz svoje biskupije. Nekoliko godina poslije, Trubar se pojavljuje u društvu Petra Pavla Vergerija i vojvode Kristofa od Wuerttemberga koji su od krucijalnog značaja za drugu fazu širenja protestantizma na hrvatskom tlu.

3.2. DRUGA FAZA

²⁷Usp. Isto. Str. 71.-73.

²⁸ Usp. Jambrek, Stanko. Crkvene reformacijske baštine u Hrvatskoj: pregled povijesti i teološke misli. Zagreb: Bogoslovni institute, 2003. Str. 34.-35.

²⁹Usp. Jambrek, Stanko. Reformacija u hrvatskim zemljama u europskom kontekstu. Str. 73.-77.

Druga je faza širenja reformacije bila ujedno i najvažnija. Naime, Augsburškim vjerskim mirom, katolici i luterani postaju ravnopravni u njemačkim zemljama. Glavna je misao druge faze bila širenje reformacije do Carigrada. Kako bi misija bila što bolje izvršena, potrebno je bilo otisnuti što više knjiga na što više narodnih jezika. Neizostavna ličnost druge faze širenja reformacije svakako je vojvoda Kristof od Wuerttemberga koji je zaslužan za širenje reformacije na jugoistočnom dijelu Europe i osnivanje Biblijskog zavoda u Urachu. Vojvodstvo Wuerttemberg imalo je preko tristo tisuća stanovnika te je glavni grad pokrajine bio Stuttgart. Godine 1519. Wuerttemberg dolazi pod vlast Austrijanaca, a vojvoda Ulrich biva prognan. Od 1526. vojvoda Ulrich obitava na dvoru Filipa Hesenskog, gdje prihvaća reformacijsko učenje te nastoji ojačati reformaciju u južnom dijelu Njemačke te tako oslabiti vlast Habsburgovaca. Nakon petnaest godina austrijskog vladanja, vojvoda Ulrich uspijeva, uz pomoć grofa Filipa i Schmalkadskog saveza, ponovno postati vladar Wuerttemberga te odmah po dolasku na vlast radi na uvođenju reformacije. Kako bi uspješno proširio ideje reformacije, vojvoda Ulrich traži pomoć od Johanna Brenza, njemačkog teologa, reformatora i crkvenog organizatora. Brenz je u velikoj mjeri zastupao stavove Martina Luthera, pa je tako svojim radom i zalaganjem dao osobit Lutherov pečat reformaciji u južnoj Njemačkoj. Nakon smrti vojvode Ulricha, na vlast dolazi njegov sin vojvoda Kristof koji nastavlja suradnju s Brenzom. Godine 1553. vojvoda Kristof postavlja Brenza na najviši crkveni položaj u vojvodstvu. Kako bi proširio wuerttemberšku reformaciju, vojvoda Kristof okuplja neke od najutjecajnijih reformatora tog vremena, od kojih je potrebno izdvojiti Petra Pavla Vergerija i Primoža Trubara, koji su se zalagali za širenje reformacije na jugoistok Europe tako što bi prevodili i tiskali Bibliju na slavenske jezike, uključujući i hrvatski. Kako bi tu viziju sproveo u djelo, Vergerije nagovora vojvodu Kristofa i Johannesu Brenza da angažiraju dvojicu Hrvata za prijevod Biblije na hrvatski jezik i tri pisma, glagoljicu, ćirilicu i latinicu. Vergerijevi zahtjevi su usvojeni te on dobiva novčanu pomoć za projekt. Za potrebe prijevoda Biblije angažirani su Antun Dalmatin kao stručnjak za ćirilicu i Stipan Konzul koje je bio stručnjak za glagoljicu. U dopisivanjima između Vergerija i vojvode Kristofa pojavila se ideja za osnivanje zavoda čija će dužnost biti širenje reformatorskih ideja Martina Luthera na područje jugoistočne Europe. Konkretni program osnivanja i rad zavoda osmislio je Ivan Ungnad.³⁰

3.2.1. TISKARA U URACHU

³⁰ Usp. Isto. Str. 80-86.

Kako bi se Lutherove ideje proširile u jugoistočnoj Europi, godine 1561. osnovana je tiskara Biblijskog zavoda u Urachu. Tiskara je djelovala pod mecenstvom Ivana Ungnada. Iako je tiskara često mijenjala nazive, poput “Hrvatska protestantska tiskara u Urachu”, “Jugoslavenski biblijski zavod v Urachu” ili “Hrvatska štamparija u Urachu”, njezino poslanje nije se mijenjalo. Tiskara je bila zadužena za tiskanje reformatorskih publikacija na glagoljici, ćirilici i latinici.³¹ Djelatnici tiskare bili su pripadnici uraško-hrvatskog književnoprivedilačkog kruga na čelu sa Stipanom Konzulom i Antunom Dalmatinom. Tiskara je izdala 20 naslova na hrvatskom, talijanskom i slovenskom jeziku u nakladi od oko 30.000 primjeraka protestantskih knjiga. U četiri godine, koliko je knjižnica bila u mecenstvu Ungnadova, postignuti su zavidni rezultati. U tiskarskom i prevodilačkom radu objavljeno je 37 naslova hrvatskih knjiga u 31.000 primjeraka, namijenjenih Južnim Slavenima. Vlasnik tiskare, Ivan Ungnad umire 1564. godine te njegovi sinovi i Stjepan Konzul ne uspijevaju održati uspješno poslovanje tiskare. Iste te godine, u kolovozu 1564. godine tiskara odlazi u stečaj. Kao potencijalni razlog ostvarivanja lošeg profita tiskare navodi se protureformacijska zapljena uraških knjiga.³²

Kako bi ostvarila svoj reformatorski cilj, tiskara je tiskala samo pomno odabrane publikacije. Cilj je svih izdanja tiskare bio poticanje čitatelja na čitanje evanđelja i prelazak na protestantsku vjeru. Izdanja tiskare mogu se podijeliti u nekoliko skupina. Prva se skupina sastojala od djela za procjenu kvalitete tiska i jezika. Primjer takvog djela je *Probni list* pisan glagoljicom, koji je ujedno i prvo izdanje tiskare na hrvatskom jeziku. List je otisnut u 200 primjeraka te ih je Stipan Konzul razaslao u Beč, Ljubljanu i mjesta gdje bi hrvatski čitatelji trebali ocijeniti kvalitetu tiska. Druga je skupina djela obuhvaćala publikacije namijenjene opismenjavanju, odnosno početnice. Godine 1561. otisnuta je početnica naslova “Tabla za dicu”, na glagoljici i ćirilici. Navedene su publikacije bile nužne za opismenjivanje, a samim time pridonose povećanju čitateljstva. “Tabla za dicu” nije bila namijenjena isključivo djeci, nego i odraslima, odnosno svima koji nisu znali čitati. Najvažnija publikacija, Biblija, pripada trećoj skupini izdanih publikacija. Tiskanje je Biblije bio značajan pothvat na kojem su radili brojni prevoditelji, slagari, tiskari i ostali zaposlenici tiskare. Biblija je otisnuta u 2000 primjeraka te je u nepune dvije godine raspačano bilo 456 primjeraka. Četvrta su skupina djela bila temeljna teološka i vjeroispovjesna djela. Jedna od najvažnijih publikacija četvrte skupine bila je knjiga Philippa Melanchthona “*Loci communes rerum theologicarum*”, u kojoj se

³¹Usp. Isto. Str. 99-101.

³² Usp. Gene S. Whiting. Nav. dj. Str. 55-61.

detaljno objašnjava reformacijsko učenje. Navedene su publikacije tiskane na tri pisma: glagoljica, ćirilica i latinica.³³

3.2.2. TISKARA U NEDELIŠĆU

Ranije spomenuti Ivan Ungnad, osnivač tiskare u Urachu određeno razdoblje svog života proveo je u Varaždinu, gdje je bio u dobrim odnosima s Nikolom IV. Zrinskim. Zrinski su, u hrvatskim zemljama, otvorili vrata protestantizmu. Sam Nikola IV. Zrinski bio je simpatizer protestantizma te je cijelo društveno okruženje u kojem se kretao pokazivalo sklonosti protestantskom idealizmu.³⁴ Žena Nikole IV. Zrinskog, Eva Rosenberg bila je luteranka te su mu sinovi, kćeri i zetovi bili protestanti. Godine 1546. Nikola IV. Zrinski jasno i otvoreno prihvaća Lutherov nauk. Poznanstvo s Ivanom Ungnadom, koji je Nikoli IV. Zrinskom iz Uracha redovito slao knjige poznatih reformatora, presudno je utjecalo na raspačavanje reformatorskih knjiga na hrvatskom tlu. Nikola IV. Zrinski nije samo pokazivao zanimanje za reformaciju nego je i aktivno sudjelovao u njezinom razvoju. Godine 1563. naručuje 100 glagoljskih knjiga koje sam dijeli poznanicima kako bi i oni prihvatili protestantizam.

Također, svoju je djecu odgajao u reformatorskom duhu. Sin Nikole IV. Zrinskog, Juraj Zrinski, nakon smrti oca nastavlja kontinuirano raditi na širenju reformatorskih ideja na hrvatskom tlu.³⁵ Po primjeru velikaša iz Ugarske i Štajerske, Juraj Zrinski osniva tiskaru u Nedelišću i dovodi tiskara iz Lendave, čime započinje rad tiskare. U to je vrijeme, 1560-ih godina, tiskara u Nedelišću bila jedina aktivna u Hrvatskoj. Za razliku od tiskare u Urachu, koja je bila veća i posjedovala ulagače širom Njemačke, tiskara u Nedelišću radila je zahvaljujući financiranju same obitelji Zrinski.³⁶ Rudolf Hoffhalter, protestantski tiskar, u Nedelišću je, pod mecenstvom Jurja IV., u razdoblju od 1570. do 1590. izdao 50 naslova na nekoliko jezika, uključujući i djela Mihaela Bučića.³⁷ Bučićevo djelovanje na području Međimurja bilo je izuzetno uspješno. Iznimno obrazovan i glasan propovjednik reformacije, Mihael Bučić, napisao je tri knjige: “Novi Zakon”, “Kerstjanski navuk” te “Contra realem praesentiam Corporis Christi in Eucharistiae sacramento”, od kojih niti jedna nije sačuvana, ali

³³Usp. Jambrek, Stanko. Reformacija u hrvatskim zemljama u europskom kontekstu. Str. 101-116.

³⁴Usp. Gene S. Whiting. Nav. dj. Str. 50-52.

³⁵Usp. Jambrek, Stanko. Reformacija u hrvatskim zemljama u europskom kontekstu. Str. 131-136.

³⁶Usp. Talan, Andreja. Protestantizam i tiskarstvo: crtice iz života tuebingenške i nedelišćanske tiskare. // Pro Tempore 8,12(2017), str. 114-115.

³⁷Usp. Gene S. Whiting. Nav. dj. Str. 152.-153.

svjedočanstva o postojanju navedenih djela postoje u zapisnicima sa sinoda Zagrebačke biskupije. Također, knjiga bilježnika Ivana Pegošića "Decretum..." predstavlja dokaz da je tiskara u Nedelišću zaista postojala. Godine 1586. tiskara se iz Nedelišća premješta u Varaždin.³⁸

3.3. TREĆA FAZA

Treća faza nije striktno vremenski obilježena, nego prožima i prvu i drugu fazu. Naime, u trećoj se fazi javlja protureformacija, koja je obilježena nemilim događajima među pristalicama Lutherove ideologije. U hrvatskim se zemljama, protureformacija služila brojnim sredstvima promidžbe, zastrašivanja, progona i prisile. Bez obzira na oblike, protureformacija imala je samo jedan cilj, zaustaviti širenje ideja Martina Luthera i ostalih reformatora. Na području priobalja, Istre i dalmatinskih otoka, mletačka je inkvizicija imala snažan utjecaj u borbi protiv reformatora. Iako je reformacijsko učenje bilo zastupljeno u gotovo svim većim sredinama, ono se nije dugo zadržalo, upravo zbog inkvizicije. Mletačka inkvizicija je osnovna još u prvoj polovici 13. stoljeća. Svi koji su odstupali od učenja Rimokatoličke crkve, koji su čitali knjige nepoćudnih pisaca, koji se nisu slagali s crkvenim pravilima i sl. bili bi izvedeni pred sud inkvizicije. Ukoliko bi se dokazalo da je optuženik kriv, bio bi izložen tjelesnim i duševnim kaznama. Prisilan post, recitiranje molitvi, prisilno darovanje novca i čitanje molitvi na koljenima samo su neke od kazni inkvizicijskog suda. Na istočnom je području Hrvatske, odnosno u Slavoniji i Baranji, protureformacija bila ojačana suradnjom između političkih i crkvenih vladara.³⁹

Jedno od najučinkovitijih sredstava širenja reformacije bila je knjiga. Kako bi spriječili širenje pisane riječi, crkveni su vladari smatrali da je potrebno spaliti sve knjige protivnika, čak i njihove autore. Knjižarama nije bilo dozvoljeno prodavati djela protestantskih autora. Ukoliko bi ih ipak prodavali ili krijumčarili, bili bi oštro kažnjeni. Stanovništvo nije smjelo čitati, kupovati pa čak ni posjedovati knjige reformatora. Nekoliko hrvatskih autora i njihovih djela nalazilo se na popisima zabranjenih knjiga. Neki od njih su Matija Vlačić Ilirik, Petar Pavao

³⁸ Usp. Jambreč, Stanko. Reformacija u hrvatskim zemljama u europskom kontekstu. Str. 142.-146.

³⁹ Usp. Isto. Str. 337.-339.

Vergerije, Matija Grbić te velika većina djela koja su tiskana u tiskari u Urachu. Neke od najpoznatijih knjiga reformacije i danas se nalaze u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Hrvatski prijevodi katekizama Stipana Istrijana, djela Matije Vlačića Ilirika, Andrije Dudića i drugih mogu se pronaći u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Treću fazu svakako obilježava borba protiv reformatorskih ideja i vidljivo je da su crkveni vladari, uz pomoć političkih vlasti pokušavali na sve moguće, ponekad i drastične načine, spriječiti širenje ideja Martina Luthera.⁴⁰

⁴⁰ Usp. Isto. Str. 340.-345.

4. ZAKLJUČAK

Pojava reformacije u svijetu religije dovela je do promjena koje su zauvijek podijelile kršćanstvo u svijetu. Jedan od glavnih krivaca za podjelu kršćanstva svakako je Martin Luther, koji svojim zalaganjem u borbi protiv vlasti Crkve započinje novo poglavlje u povijesti čovječanstva. Zahvalnost za prodor svojih ideja Luther neporecivo duguje tisku. Javni nastupi Luthera i njegovih sljedbenika nisu uspjeli širiti ideje reformacije u istoj mjeri kao i tisak. Putem tiskanih je knjiga, pamfleta, raznih letaka, brošura, plakata i sličnih publikacija Luther uspio zadobiti brojne sljedbenike i time ostvariti uspjeh u borbi protiv Crkve. Iz tog se razloga za tisak često kaže da je "Božji dar" protestantizmu. Reformacija u Hrvatsku stiže nešto kasnije, ponajviše zbog stanja u kojem se zemlja nalazila u vrijeme reformacije. Za širenje reformacije u Hrvatskoj najviše zasluga ima obitelj Zrinski koja je osnivanjem tiskare u Nedelišću opskrbljivala područje Hrvatske reformatorskom literaturom. Također, ne treba izostaviti tiskaru u Urachu koja je na cijelo područje jugoistočne Europe distribuirala djela reformatora. Sukob između reformatora i Crkve u početnim je fazama pozitivno utjecao na razvoj i širenje tiskarske djelatnosti. Tiskari su ostvarivali pozitivne financijske rezultate te je svijet knjige postajao bogatiji. Međutim, u trenutku kada Crkva počinje uvoditi mjere protiv reformacije, svijet tiska nepovratno gubi ogromne količine publikacija. Već je u svojim počecima tisak pokazao potencijal kao medij za brzo i učinkovito širenje ideja. Luther je bio prvi koji je na najbolji mogući način iskoristio navedene potencijale tiska, ali i nakon njega, kroz povijest vidljiva je uporaba tiska kao jednog od najučinkovitijih oružja u širenju različitih ideologija. Nadalje, tisak je pridonio crkvenom raskolu na katolike i protestante te je odigrao veliku ulogu u promjeni vjerske strukture ondašnje Europe šireći novu kršćansku ideologiju i vjeru. Pamfleti, kao publikacija koja je obilježila razdoblje reformacije, kao i leci i razni spisi na narodnom jeziku pridonijeli su uvođenju narodnog jezika u Crkvu, školu, književnost i sl. Zbog čvrsto utemeljenog katolicizma, reformacija u Hrvatskoj se nije uvelike proširila, ali je našla plodno tlo u Međimurju i djelomično u Istri i primorju. Tome su pridonijele dvije spomenute tiskare, ali i djelovanja njemačkog plemstva te vojnika i činovnika. Reformacija je kroz protestantizam, kalvinizam i anglikansku crkvu utjecala i na društvene strukture te razvoj novih društvenih zajednica. Na kraju, i sama se reformacija pojavila zahvaljujući društvenom okružju u Europi 16. stoljeća kada vlada nezadovoljstvo među stanovništvom, pojavljuju se ekonomski problemi i sl. Takvo okružje dovelo je do potrebe za promjenama, između ostalog i onih po pitanju vjere i Crkve. Potom, izazvavši protureformaciju, reformacija je pridonijela svojevrsnom povratku katoličke Crkve ispravnim naucima i temeljnim doktrinama odnosno izvornom biblijskom

učenju. Sukobljavanje reformacije i protureformacije nije se zadržalo samo na razini propovijedi i tiskane riječi, već je preraslo i u određene sukobe, tj. vjersko-političke ratove. Tisak, kao i druge medije, bilo je teško kontrolirati. Unatoč izdanim bulama i popisima zabranjenih knjiga, osnovanim povjerenstvima i drugim mehanizmima, Crkva nije uspjela dovesti tisak pod svoju kontrolu te je i tim primjerom dokazana tvrdnja da je medij na određeni način neutralan i slobodan. Za vrijeme i prije Drugog svjetskog rata, također Nijemac, Adolf Hitler imao je cijelo jedno ministarstvo koje se bavilo isključivo tiskom i propagandom. Nacistički je pokret prepoznao i iskoristio moć tiska kako bi u što kraćem vremenu pridobio što veći broj sljedbenika i istomišljenika. U današnje vrijeme kada postoje različiti mediji za širenje informacija, tisak i dalje posjeduje izuzetno veliku moć prilikom širenja ideja određenih pojedinaca. Iako je izumljen prije petstotinjak godina tisak je i dalje ostao jedan od dominantnijih medija u društvu, iako su glavnu ulogu u širenju ideja, znanja i sl. preuzeli Internet i elektronički mediji pa su im se tako priklonili i katolička i reformatorska crkva.

LITERATURA

1. Chartier, R. The order of books: readers, authors, and libraries in Europe between the fourteenth and eighteenth centuries. Cambridge: Stanford University Press, 1994.
2. Cole, R. G. The reformation in print: German pamphlets and propaganda. // Archive for Reformation History 66, 5(1975). Str. 93.-112.
URL: <https://www.degruyter.com/view/j/arg.1975.66.issue-jg/arg-1975-jg07/arg-1975-jg07.xml> (02.09.2017.)
3. Dixon, Scott C. The Reformation in Germany. Oxford: Blackwell, 2002.
4. Edwards, Mark U. Printing, propaganda, and Martin Luther. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1994.
5. Fudge, John D. Commerce and Print in the Early Reformation. Leiden, Boston: Brill, 2007.
6. Gene S. Whiting. Zrinski, Međimurje i reformacija: prilozi poznavanju povezanosti Zrinskih, Međimurja i reformacije u drugoj polovici 16. stoljeća. Zagreb: Bogoslovni institut, 2008.
7. History: Martin Luther (1483-1546). URL: http://www.bbc.co.uk/history/historic_figures/luther_martin.shtml (06.07.2017.)
8. Hrvatske protestantske knjige XVI. i XVII. Stoljeća u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 2005.
9. Jambreč, Stanko. Hrvatski protestantski pokret XVI. i XVII: stoljeća. Zaprešić: Matica hrvatska, Ogranak Zaprešić, 1999.
10. Jambreč, Stanko. Reformacija u hrvatskim zemljama u europskom kontekstu. Zagreb: Srednja Europa: Biblijski institut, 2013.
11. Martin, H. J. The history and power of writing. Chicago, London: University of Chicago Press, 1994.
12. Pamflet / Hrvatska enciklopedija: online izdanje. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža; URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=46356> (03.07.2017)
13. Reformacija / Hrvatska enciklopedija: online izdanje. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža; URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=52218> (03.07.2017.)
14. Russel, Tarr; Randell, Keith. Luther and the German Reformation 1517-55. London: Hodder education, 2011.
15. Stipčević, A. Povijest knjige. Zagreb: Matica hrvatska, 2006.

16. Talan, Andreja. Protestantizam i tiskarstvo: crtice iz života tuebingenške i nedeliščanske tiskare. // Pro Tempore 8,12(2017) Str. 45.-53.